

TRAKYA VE RUMELİ TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA İKEN ZARF FİİLİNİN İŞLEVLERİ¹

Fatma Sibel BAYRAKTAR*

Özet

İken zarf fiili ve -ken eki; i- ek fiilinin zarf biçimidir. Dil hafızasında ilk yapısından gelen nicelik özelliğini koruduğundan, yazı dilinde dil benzeşmesine de girmemiştir. Ayrıca kelime vurgusu da iken~ -ken'den önceki hece üzerindedir.

Ancak ağızlarda uyum konusu zorlanmakta ve birçok değişik kullanım şekliyle karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin Bulgaristan Türk ağızlarında – ken, -kene, -ka, -kan, -kana, -kansi, -kedin, -kedin vs. şekilleri bulunmaktadır.

Biz bu çalışmamızda –ken zarf fiilini hem şekil olarak farklılaşmaları, hem de anlam değişimleri açısından inceleyeceğiz. Deyim, bağlaç, ikileme olarak kullanımları, başka zarf fiillerle kullanımları, zaman, mesafe gösterme işlevleriyle, eş zamanlı, art zamanlı ve süreç bildirme fonksiyonları ile kullanımları Trakya bölgesinde ve onun uzantısı olan Balkanlarda ayrıntılı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: iken~ken, zarf fiil, Rumeli, Trakya

THE FUNCTIONS OF 'i-ken' VERBAL ADVERB (GERINDIUM) IN THRACIAN AND RUMELIAN TURKISH DIALECT

Abstract

“i-ken”, verbal adverb and “-ken” suffix is adverb form of “i-“ complementary verb. The suffix don't include convergence in written language since it preserves its qualitative characteristics from its primary structure in lingual memory. Also, word stress is on previous syllable of “i-ken / -ken”.

However, harmony in language becomes difficult in terms of dialects and are encountered in various usage styles. For example, Bulgarian Turkish dialects includes this suffix as –ken, -kene, -ka, -kan, -kana, -kansi, -kedin, -kedin, etc.

This study examines verbal adverb “-ken” in terms of both morphological differentiations and semantic changes. This study also profoundly examines the aforementioned verbal adverb with its usages as idiom, conjunction, reduplicaiton; its usage with other verbal adverbs and its usages indicating time and space and its usages with synchronic, diachronic and process indicating functions.

Keywords: iken~ken, adverbial verb, Rumelian, Turkish

¹ IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş hâlidir (27-29 Ekim 2011- Edirne).

* Yrd. Doç. Dr.; Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatsibayraktar@gmail.com.

İken zarf fiili ve -ken eki; i- ek fiilinin zarf biçimidir. Bu ek-fiil, Eski Türkçede er- ses yapısında olduğundan, ekin yapısı, geniş zamanlı er-ür-ken> iken gelişmesine bağlanmıştır: boş iken, çocuk iken, var iken gibi kullanımda çoğu kez aradaki i- ek fiili eriyip kaybolmuştur. Boş-ken, çocuk-ken, var-ken gibi. Dil hafızasında ilk yapısından gelen nicelik özelliğini koruduğundan yazı dilinde dil benzeşmesine de girmemiştir. Kelime vurgusu da iken ~ ken' den önceki hece üzerindedir.

Banguoğlu iken zarf fiilinin kökeni ile ilgili olarak, “cevher fiilinin hâl zarf-fiili dilimizde bir -ken ekiyle temsil edilmektedir. Bunun doğrudan doğruya er-mek fiilinin şimdiki zaman sıfat fiilinden geldiğini kabul ediyoruz (er-gen>i-ken>-ken) demek ki bu çekimsiz fiil burada sıfat-fiil anlamından zarf-fiil anlamına geçmiş bulunuyor.” (Banguoğlu, 1974: 480) demektedir.

Ergin ise *iken*'i fiillerin birleşik gerundiumlarını yapan bir ek sayar (Ergin, 1980: 595) Ayrıca ekin ünlü uyumu dışında kalışına dikkat çekerek görülen geçmiş zaman, istek ve emir şekillerinin birleşik zarf- fiillerinin kullanılmadığını ifade eder.

Gabain, Eski Türkçede unvan bildiren, yer adlarında kullanılan ve zarf oluşturan +*kan* biçimini bağımsız bir morfem sayma eğilimindedir:

“+*kan* zaman bildiren cümle belirleyicisini sona erdirir; kaide olarak fiil köklerine değil, isim soyluya benzeyen kelimelere gelir: *aşnu+қан* “-dan önce, eskiden, nihayet”, *ançağınça+қан* “nihayet, bu arada(?) *amtı+қан* “şimdilik, hemen şimdi” *irte+ken* “önce”

Ayrıca +*қан* “-dan önce” anlamında –mazlı isim-fiillere gelir: *örtlüg yirlerde takı aktınmaz+қан amtı ökünür men* (Gabain,1988:121) “ateşli yerlerde (ateşlerle) akıp gitmeden önce, şimdi (günahlarımı) itiraf eder ve (günahlarımdan) pişmanlığımı bildiririm.”

ermüz+kän’ e benzeterek, olumlu bir **er-ür+kän* de teşkil edilir ki bu da *bar-ır* “*vardır*” >*bar* gibi, *er-kän* olmuştur. O halde, bu yegâne olayda, *қан* –açıkça görüldüğü gibi- bir fiil tabanına da gelmiştir. Fakat bu *är-*’den başka bir fiil tabanına gelmez.” (Gabain, 1988: 121) demektedir.

Deny *iken* üzerinde çok durmuştur. Bu dil biriminin kaynağı, kullanımı ve görevleri, farklı devir ve şivelerdeki biçimleri, *iken*'le ilişkili sayılabilecek başka birimleri notlarla da destekleyerek inceler. Sonuç olarak Deny de *iken*<*erken/erki* arasındaki biçim ve görev yakınlığını vurgulamaktadır (Deny, 1941: 908).

-ken zarf fiil ekinin Türkçenin ekleşme sistemi içinde ayrı bir yeri vardır. Kremena A. Hacılova “Türkçede İken’in Durumu ve Fonksiyonu (XIII-XVI. yüzyıllarında)” (Hacılova, 1970: 1-8) başlıklı yazısında Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesine ait metinler üzerinde ekin nasıl ortaya çıktığını, farklı yazılış biçimleri ve hangi durumlarda kullanıldıklarına dair ayrıntılı bir inceleme yapmıştır.

Nuri Yüce de *ken* zarf fiilini Anadolu ağızlarında ve Türk şive ve lehçelerinde kullanılan değişik biçimlerini tespit etmiş ve söz dizimi açısından taşıdığı işlevleri ayrıntılı olarak incelemiştir (Yüce, 1973: 43-49).

Yüce’nin çalışmasında *iken* ~ *ken* zarf fiil ekinin şu değişik biçimleri yer almaktadır:

- a) ıka/ike, uka/üke, ~+ka/+ke
- b) +karak/+kerek
- c) +kan(a)/ +ken(e)
- d) +kanan/+kenen
- e) +kan
- f) ikenden
- g) İçes ~ +çes
- h) +han(a) /+gän(ä)
- i) +kam/käm, +kañ/+keñ, +ka/kä, kañız/+käniz, +ka(lar)/+kä(lär)
- j) -°şkan(a,+n)/-°şken(e,+n)

Leyla Karahan bunlara ilave olarak ağız araştırmalarının hızla çoğalması ile artan malzemeleri değerlendirerek *-ka/-ke*, *-kana/-kene*, *kani/-keni*, *-kene*, *kenezleyin*, *-kanak/kenek*, *-kanam/-kenem*, *-kanan/-kenen*, *-kenelicek*, *-kenlik*, *kenelik*, *-kanları/-kenleri* biçimlerini ağızlarda tespit etmiş ve yapılarını incelemiştir (Karahan, 1996: 216-219).

Necati Demir; Şalpaazarı, Giresun ve Ordu yöresindeki incelemeleri sonucu *-kanalık/-kenelik* ve *kat/-ket* biçimlerini eklemiştir (Demir, 1999: 324-325).

İken ~ *ken* ekinin bu kadar değişik biçimlerle karşımıza çıkmasını Karahan şöyle izah etmektedir:

Zarfıar –yapıları ne şekilde olursa olsun- vurgu isteyen kelimelerdir. Türkçede sesle yapılan vurgunun yeterli olmadığı durumlarda şekil vurgusuna (gramatikal vurgu) başvurulur ve kelimelerin yeri değiştirilerek, kelime başına ve sonuna bazı pekiştirici öğeler eklenerek vurgu sağlanır. Vurgu ihtiyacı bazen kelimenin ses yapısını –daha çok genişleme yönünde- değiştirir. Genişleme olayını çeşitli eklerle ve kelime türleriyle tanımlamak mümkündür. Bu olayın en yaygın görüldüğü ek kategorilerinden biri zarf-fiil ekleridir (Karahan, 2011: 193-194).

Karahan'a göre “-kAn eki Türkçenede ve bugün Türkiye Türkçesinde bazı ağızlarda -kA şeklindedir. Bir tarafta -kAnA, -kAnAIIk, -kAnAIIcAk şeklinde genişleyen ekin -kA şeklini ünsüz düşmesiyle açıklamak çok da mantıklı değildir. n sesi, zarf-fiil eklerinde -hatta başka kelime ve eklerde de - sıkça görülen bir pekiştirme ünsüzüdür. Bu durumda -kAn ekinin yapısındaki n ünsüzünün de diğer zarf fiil eklerinde bulunan pekiştirici n'den işlev olarak farkı görünmemektedir. Ekin asli yapısının -kA olduğunu iddia etmek, genel dil prensiplerine hiç de aykırı değildir (Karahan, 2011: 193-194).

1. -ken Zarf-fiil Ekinin Trakya ve Rumeli Türkçesi Ağızlarında Kullanılış Biçimleri:

a) **-ke/kä/-ka**: Bizim araştırma sahamız olan Trakya ve Balkanlarda da -ke/-ka şeklinde kullanıma rastlanmıştır:

giderke çeşit talemeler tabi babama āyranlık atarlar. Bab.PA3/38

gidäkä bi köpek kâşı gälmiş ona. Sil.12/39

ama **geçerke** sözde hallâ şeyi varmış. Tek. BM 1/143

op, yunan geldi biz burada **oturuğa**. Ed.13/127

biz de **gençke** sizin gibi gezerdik. Lül.12/8

rikomet oynanir idi, **koşarka** deniz ordan kâlk oraya git bak, ordan bak oraya. Üs.18

b) **-ken/kan** : Ancak en yaygın kullanım **-ken/kän/kan** şeklindeki kullanımdır.

gelirken, edreneden gelirken. Üs.18

bu saplar **gevrekken** yapıldı. Güm.2

okarı **çekeken** zaman hır gür urgamı biri kesmiş. Kirc.10/39

ısmâladım, **südü pişirikän** dedim, ā ileri dedim şey atmáycan, şeker atmáycan.

Sil.15/79

kaynakan bitta aliverosun oklayı, böla karıştırosun, karıştırosun onu.Sil.23/13

ama anamın kucası **gelirken** tutmuşlar kesmişler. Ed.PA 46/165-166

c) **-kene/-kana**: Anadolu ağızlarında da yaygın olarak kullanılan bu ek, -a/-e pekiştirme unsuru ile genişletilmiştir.

kimisi **gelirkene** öldü buralarda. Bab.GA 14/44

edirne'den **gelirkene** indik köşede. Ed.GA 3/13

gavurlā **gidèrkene** biz ufaktık kızandıq Hav.12/9

bak nele gödük nele geçirdik. seksen dokuz senesinde biz tütün **ekekene** at diştirimi oldu. Kirc. 9/19

d) -kine: Bir yerde *kine* şeklinde ünlü daralması +e pekiştirme eki şeklinde kullanıma rastlanmıştır:

biz her gece taşındık otele ani büle açığ açığ nası deyim şinni **gezèkine** şasabada bizim bāzı tanıdıqlāmız vā karşılaşıyuz. GDBA 15/17

e) -kansi: *-ken* zarf fiil ekine +e pekiştirme eki+*si* iyelik eki gelmiş olmalıdır. Daha sonra vurgusuz orta hece düşmesiyle *-kansi* şekli ortaya çıkmıştır. Sadece Çerkovna ağzında rastlanmıştır. İyelik ekiyle genişletilmiş *-kannarı/-kenneri* şekli daha önce Anadolu ağızlarında tespit edilmiştir.

(Biz **ālaşukannarı** anam çok gorkdu.)(Karahan, 1996: 219)

(gomşu ğarıları deli deli **derkenneri** adam deliriyo. Sarıyurt köyü-Tekkeköy/Samsun)(Taşçı, 2003: 17)

sârmâllen orası bijem, atırlamadın mı, orda **gezinâkansi** bile bı kerasında düşmüştün. Çer.16/168

dün san köva **gidarkansi** bi şe atırlamıştım ama. Çer.21/24

ban **iştekansı** bi bakadım gitmişin köva. Çer.21/27

f) -kedin/-kedin: Bu kullanım da sadece Çerkovna ağzında vardır. Ayrılma hali ile genişletilmiş olmalıdır.

giderkedin uşakların birini ayı büde, birini de bi balıkçı tuterı, balıkçı büderi. Çer.5/144

yazarkedin, sora nabe şindi bunna gidelâ. Çer. 5/158

Sora nabe şindi orda demek onna alaşela, **alaşırkedin** ninası da çike, vay benim evlatlarım biri korkut biri durğut deyâ. Çer.5/163

eval dönemeç vamiş böla. dönemeçla gidelâ. **sürarkedin** demek mandalala demek, bi şe dakile şindi. Çer.5/5

sora demek, o küpü **gömâkedin**, ikisinin önüne bi şinik bölca döke, iki karının önünz dökeri bi şinik bölca. Çer.5/44

Sora, eva gittina görjan ,demiş. geleri bı da baksa anım **kambırkedin** kraliça ole. Çer.8/87

2. -ken Zarf-fil Ekinin Trakya ve Rumeli Türkçesi Ağzlarında Kullanım Özellikleri:

a) Ünlü uyumu gereği ince, yarı kalın ve kalın ünlülü kullanım Trakya ve Balkanlarda yaygındır:

e ama trenden **enerke** stasyonda gürmüş orda kasabalılar gürmüş bu köylülere. Üs. 16.

ipek âmed'in karadaşı, yunan **gideken** ortağcı'ya angaryaya götüdülē. Ed.DA 26/17

ōmandan **geçâkâ** ona bi şey takılmış, küt takılmış. Sil.11/3

eniştam dilini yutmuş ama. dilini **çıkarıkan**, uf dedi üfledi, bitti zati. Çer.1/25

ama bulgar **kaçârkan** burdadık, yerliydik. Ed.GA 1/9

b) Bölgemizde ünlü uyumunun mutlak varlığından söz edilemez. Özellikle Silistre ağzında uyum bozulmuştur:

ingelâ **giidirika** to yelekle bindallıyı, adıverellâ töbla kafana, sada töbla koyelâ, çikesin.

Sil.20/25

ev **düzülukan** ingelâ gide. Sil.13/17

şimdi o zaman nasi gideymişler **anlatırırke** bize bir ne bileyim rüya gibi geleydi. Üs.13

bu çocuk ta öle **oynârken** elinde bi çivi, tabı canı sıkılmış. Ed.GA 10/23-24

benden küçüne ben gene **ordakene** beni bu çocuk istedi. Kır.4/7-8

meseâ, orda çiçek dakımı yapela, bi takım kınasını urela, bimam ne yapela , adamna

orda **mısfırlıktekan**, bu işleri, onna azır ole orda böla. Çer.7/ 110

eşte ona biraz yurt ta koyarız **tutarke** onu tutarız. Kır.20/12-13

c) Trakya ve Balkanlarda *-ken* zarf fiilinin sadece geniş zamanlı kullanımı vardır. -*(I)yor+ken, -AcAk+ken, -mİş+ken* kullanımları yoktur. *-mİş+ke* kullanımına sadece iki kez rastlanmıştır:

dedim remzi ben de alayım bi sandık domatiz be, nası olsa **gelmişke**, olur ba ağa dedi. sen, ben urda dërke emen erife göz kırpmış. Ed.DA 33/312-31

ayda te bunun gızı da öretmendi unu da sor **demişke** o zaman okurken geldi bē şimdi büle demedi ki o. Lül.8/48-49

d) İsim+ken (+ke/+ka,+kene/+kana): Standart Türkiye Türkçesinde *-ken* zarf fiil eki isim, sıfat veya edatlarla kullanıldığında kelimenin sonunda ünlü varsa iken zarf fiilinin *+i* ek fiili *+y* yarı ünlüsüne dönüşür. Biz bu ağız bölgemizde *+ken* zarf fiil ekinde *-y-* sesinin düştüğü örneklerle de rastladık:

söna **nişanniқан** қаştım еніштене. Ed.DA 35/15

Benden küçüne ben gene **ordakene** beni bu çocuk istedi. Kır.4/7-8

bubam **çif süreken** ben de ayfa topladım öküzlere veridik. Kır.10/171

e) Yer ismi veya yer zarfı ile kullanımı: *-ken* zarf fiil eki yer bildiren isim veya yer yön zarflarıyla kullanılırken araya *+ dA* kalma hali eki getirilir. Bu durumda da kelimenin son sesi ünlü ile bittiğinden *-ken* ekinden önce araya *+i* ek fiilinin *+y* yarı ünlüsüne dönüşmüş şekli ; *-y-* koruyucu ünsüzü girer.

Atatürk bu **cephedeyken** biz de orda bulundumuz çün çok eşkence yaptı orda yani. Kır.10/5-6

yedi yüz aneymiş köy **ordayқа**, beş köy burada var. Tek BM 5/52

3.-ken Zarf fiilinin İşlevleri

1.Zaman zarfı olarak kullanımı:

a) *Eş zamanlı, özneleri aynı iki fiili birbirine bağlar :*

bı mavi boncuk bulmuş gübra üzerinde **eşinirkan**. Çer.9/3

yımirtalan yazık hoşça suyun içinde pişiröris su **ğaynāқana**. Kır.9/3

ısmāladım, **südü pişirikān** dedim, ā ileri dedim şey atmāycan, şeker atmāycan. Sil.15/79

ekērken sabā gāndırılar ocakları aқşamdan. Ed.DA 38/10

dev_olu **yıқанırқana** “bu benim arkadaş nōldü acaba? sözde gelcēdi, gelmedi” deye. Hav.3/76

yemen’e **giderken** o zaman o zaman padişā zamanında sıcaқtan ölmüşler. Bab.DA 63/1

b) *Eş zamanlı, özneleri ayrı iki fiili birbirine bağlar:*

bubam **çif sürēken** ben de ayfa toplādım öküzlere veridik. Kır. 11/170

elli beşçik **oynāқан** gettik seni dedilē. ben hatırlamērim oynamışım üle. Kır.12/27

gidākā bir oraz қāşı gālmiş. Sil.12/46

bobam da **gidēken** elli bin lira para vēdi bana. Ed.DA 24/130-131

e ama trenden **enerke** stasyonda gürmüş orda kasabalılar gürmüş bu köylülere. Üs. 16.

ban **iştekanisi** bi bakadım gitmişin köva. Çer.21/27

üsgübden bir vardar derisi geçer, o vardarın adını paşa koymışlar. o, **geçerke** üsgübden gostivara gelmişler.Üs. 1.

c) *Bağladığı iki eylem arasında karşıtlık bulunur:*

ondan sōra hoca alōr eşekleri yükletōr odun, birine gene birazcık zayımış aşçık fazlaca yükletmiş eşek bi yoğuştan **çıkārkan** yükünen beraber yıkılōru. Kır.13/ 85

bunnar burdan **kaçarken** ne sır ne sipa ne var ne yok toplamışlar. hepsini kaçırmışlar ani ayvan diye bişeyin neslini bırakmamışlar. Pın.GA.8/66

d) *Bağlanan iki fiil olmayabilir; fiili isme bağladığı gibi ismi de fiile bağlayabilir:*

atatürk biz **bulgaristan'daken** öldü. Pın.DA 37/40

urmandaykana biz te bele küçük çocuktuk. Hav.14/6-7

gelinner evde **yoğkan** gelinner evdēke yapmayem. Bab.GA 36/11-12

çocuğke bi yāmur yāmıştı. Bab.GA 14/64

2.Yer ismi veya yer zarfı ile kullanımı:

Bir yerde bulunduğu sırada kendinden sonraki işin veya durumun gerçekleştiğini gösterir:

kıtlık ben oca_nda **askerdeyke** āni şey olmuş meseġa tabi. Bab.GA 15/44

ben **askerdeyken** bana böle çairdılar aynı acemīken de bi çairdı. Bab.PA 1/1

ben **ġtiyar eyetindeyken**, iki bin, üç bin nüfusu vardı.Tek BM 3/128

Atatürk bu **cephedeyken** biz de orda bulundūmuz çün çok eşkence yaptı orda yani. Kır.10/5-6

yedi yüz aneymiş köy **ordayka**, beş köy burada var. Tek BM 5/52

şimdi ben **burdaykan** bizim köyümüz yüzelli āne. Tek GA 1/365

3.Yön bildirmede kullanımı:

burda dedenler burda **inerken** iskender'in ev onlarındı. Viz.15/2-3

dik_aşā **inēke** solda qalır. Ed.GA 22/34-35

burada günekün'e **gidâkan**, kör pınar var. Çer.11/16

Ordan ötesi, dereboyu bitta Vırdın'a **gidâkan** Brut. Çer.12/27

yuğarı cumûriye caddesi **çıkârkan** solda tümen kımutnı gene örda. Ed.GA 22/36-37

4. İkileme olarak kullanımı:

-(A/I)r ken zarf fiil ekinin tekrarlı kullanışları da vardır. Bu durumda pekiştirme görevi yaparak eklendiği fiilin sürerliliğini belirtir.

gidêke gidêke iki kişi fırladı, kâkıtı. Ed.DA 24/165-166

annadıka, annadıka o ondan yâ, o ondan yâ, düşümüş anneyi. Sil.15/36

armıdını bekleme gitcesin demiş. tamam olur buba demiş, almış silahını doldurmuş gitmiş

beblemê, **beklêken beklêken** bi zaman uyumuş. Kır.10/6

paşaportnan alıp geliye ay alla, **saķınıkan saķınıkan** gel bizi demirkû'ne soğmasın mı ükümet. Kır.14/29-30-31

orda **gezêrken gezêrke** bir çoban geliyu, bacım diyo... vurdu diyo böle oldu. Ed.GA 9/9-10

o êp popazın gölgesinde gidermiş çıplak görmesin diye, **giderke giderke** gölgesine tutar şindi sayarmış. Kır.19/24-25

sallarķa sallarķa bi şeylik geldi aklıma. Hav.2/7-8

5. Kalıp ifadeler olarak kullanımı:

Bu tarz kullanımlara daha çok masal tekerlemelerinde veya geçmişe ait anılar anlatılırken başvurulmuştur:

bi varmış bi yoğmuş, eveli **evelken** develer **telalken** kediler bēber, orozlar **imamken** anam **eşikteyken** babam **beşikteyken**, ben babamın beşi ni tıngır mıngır **sallâken** anam geşti eşikten, bubam düştü beşikten, **dêken mēken** pinir ekmē **yêken** eskiden çok eskiden on dört yaşında bi kıscâz vâmiş. Tek. BM 7/1

evel zaman içinde kalbır saman içinde develer **teîlal iken**, suğurlar **belber iken**, ben bobamın beşini **sallar iken**. Ed. GA 10/1-2

evel **zamandayķa**, kalbır **samandayķa**, keçi **belberke**, koyun **tıraşolurķa**, ev üstünde tarla **sürülürke** , “müjde” dediler. Hav.2/1-2-3

“*derken*” zarf fiili kalıplaşarak cümlelerde “dendiği halde, tam o sırada, ondan sonra, bunun arkasından, diye, diye düşünürken” gibi anlamlarda kullanılır bu da konuşmaya akıcı bir ifade sağlar:

sāyī mı şaka mı derke döndürdüler bizi, on gün dā, on iki gün dā bölükte kaldık, işte alamannā yenildī zaman biz teskere verdiler. Kır.1/33-34-35

şindi ben **dam dēken samannık derim**. Ed. DA 27/46-47

andan söracıma öla böla. **bı böla, iki böla dāka**, çokaldı. Çer.2/27

tamamladık geti rakıyı, al balı **dākan** bu iş devam etti. Çer.5/190

orda misāfiren asta baķıcāz doķturlara **derke** bizi ķaldırdılā ķonya’ya. Kır.8/29-30

oca olmuş çırpıplaķ iv miv **derke** yok̄ ava da çok̄ sūkmuş. Kır.19/11-12-13

bīradan geçmesin diye ancā otus āne ķalır dēy bīrdan geçerke bunnar unnar şindi ūdū otusāne **derken** çoğaldı yani. Bab.GA 22/5

a gün bu gün alamannar **ordan bundan derke** gerisi geriye döndüler türkiye’ye ilişmediler geçtiler rusya’ya bis albay’ın emir eriyiz iki tane arkadaş. Kır.1/17-18-19

“*derken*” şekli kalıplaşma ve anlam kaymasından geçerek zarf fiilden zarfa dönüşmüştür. Bu ağız bölgesinde “*öyle derken*” şeklinde bir cümle başı bağlacı görevinde kullanılmıştır.

üle dērke māmıt aģa vārdı bizim yaşlı git dedi bizim çocūn kitaplānda yazar yılan ısırdān dedi. Ed.DA 33/52-53-54

üle dērke bi sene sōra u şeyin yeri şüle tırnaķ gibi ķabārmā başladı. Ed.DA 33/137-138

kūmüzün beki on ānesine izmekālīm var; **üle dērke** evlendirdilē bizi, çocuk dünyāya geldi. Ed.DA 33/66-67

undan sōra, kōroģlu’nun **üle dēken** undan sōra, kōroģlu’nun arkadaşlānı bi tānesini yaķalayvarı bolu bey, alm. Ed.DA 25/350-351-352

üle dērken tekbir getimē başlaylar. Ed.GA 7/29

“*erken*” , “*varken*” gibi kalıplar da *-ken* zarf fiil ekinin kendinden önceki fiillerle kaynaşıp kalıplaşması ile oluşur ve deyimleşmiş zarflar oluşturur:

sabalen **erken** Kır.22/81

hıdrileze bi gün vārķan ondan keri büle asmaları kesēdik, şişe ķoyādık suları içine aķsın diye, u avşam dolādı hıdrilez sabā unu ğoyādık ķuvayın içine ğoyādık Kır.12/56

6. Fiil Çatıları ile Kullanımları:

Hem ettirgen, hem edilgen hem de dönüşlü çatılı kullanımlara araştırma bölgemizde rastlanmıştır.

6.1. Ettirgen Çatılı Kullanımlar

şimdi o zaman nasi gideymişler **anlatırırke** bize bir ne bileyim rüya gibi geleydi. Üs. 13.

i _ama ğarısı demiş ali neye gülörsun sen beni açığta mı gödüñ, işte bađ hiç bi laf **annatırmazkan** başladın gülmē demiş Kırç.15/42

6.2. Edilgen Çatılı Kullanımlar:

bin doğuz otus dörtte gördüm oğuldaydı. şey **yapılıvken** soyadı **konulüvken**. Bab.PA 3/19-20

mevlüt ođunduđtan sora ninni ilâhisi var o **ođunurken** bebek elden ele geziyo. Gel.21/26

ne tāla veriliken dā baştan ekmek **veriliken** çığmad o ya ben yen evliyim yen evliyim. Kır.14/6-7

6.3. Dönüşlü Çatılı Kullanımlar:

künün başında tođurcumnān içinde yuva yapārka, yuvalān içine **sağlanırka** bizim analīn kıızı, ekmek getirm bana. yağıp dedi. Ed.DA 33/59-60

dev_olu **yığanırkana** “bu benim arđadaş nöldü acaba? Sözde gelcēdi, gelmedi” deye. Hav.3/76

7. Yardımcı fiillerle Kullanımlar:

o öla **devam edâkan** kırkinci senesinde bir annaşmayla büda olan romannar, şinniki graniteadan geçirmişlar.Sil.22/19

peygamberimiz orda, düşman önünde orduyu teslim ediyo, **namas kılarka** arđadan bāliyolar, o pisliklerin ne kötülü var memlekete, o enver’in, o tālat’ın o cemal’in ama tabi bunları övüyo onları tāri. Tek. BM 5/91

evel zamandayka, şalbır samandayka, keçi belberke, koyun **tıraş olurka**, ev üstünde tarla sürülürke, “müjde” dediler. Hav.2/1-2-3

bu kııs sabā **güneş duarқан** mektebe gidermiş, ocaya. Tek. BM 7/7

Sonuç

Trakya ve Rumeli ağızlarında incelemeye çalıştığımız *iken/-ken* zarf fiili karşımıza diğer Anadolu ağızlarıyla örtüşen şekiller (-ka/-ke, -қан/ken, қана/-kene) ve kendine has şekiller ile (-kine, kedin, kensi/қansi) çıkmıştır.

Yazı dilinde kullanılan bazı formlar ağız bölgemizde kullanılmamaktadır: (-(I)yor-ken, -mAktA+y+ken, -(y)AcAk+ken, -mİş+ken (2 örneği bulunmuştur), sadece geniş zamanlı kullanımları bulunmaktadır.

Hangi işlevler ile kullanıldığına gelince, eş zamanlı, özneleri aynı iki fiili birbirine bağlar; eş zamanlı, özneleri farklı iki fiili birbirine bağlar; bağlandığı iki fiil arasında karşıtlık bulunabilir. Bağlanan iki fiil olmayabilir fiili isme bağladığı gibi ismi de fiile bağlayabilir. Yer ve yön bildirmek için kullanılır.

İkilemelere (gidēke gidēke, sallarkā sallarkā) ve kalıp ifadelerine (ordan bundan derke) sık rastlanmaktadır. *derken* zarf fiilinin değişik işlevlerle kullanımı oldukça yaygındır. Özellikle anılar veya masal anlatırken deyim olarak, cümle başı bağlacı olarak kullanımlarına sıkça rastlanmıştır.

Fiil çatılarından etken çatının dışında ettirgen (anlatırırke), edilgen (oқunurken, veriliken) ve dönüşlü (yıқanırқana) çatıyla kullanımları mevcuttur. Yardımcı fiillerle de (devam edākan, namas kılarқa) kullanılmaktadır.

Kısacası *-ken* zarf fiili, Trakya ve Balkanlarda yaşayan ağızlarda, işlevsel olarak pek çok tarz ve şekilde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durum bize Balkanlardaki Türkçenin zarf fiiller konusundaki tavrı hakkında da fikir vermektedir. Zarf fiiller dilin basitten zora bir aşaması olduğuna göre, Balkan Türkleri de Türkçenin inceliklerine ve zorluklarına vakıf, işlek bir Türkçe Kullanmaktadırlar.

Kısaltmalar

- Bab. Babaeski
 BM Bulgaristan Muhaciri
 Çer. Çerkovna Ağızı
 DA. Dağlı Ağızı
 Ed. Edirne
 Hav. Havsa
 GA. Gacal Ağızı

- GDBA Güney doğu Bulgaristan Ağzı
- Ge. Gelibolu Ağzı
- Güm. Gümülcine Ağzı
- Kır. Kırklareli Ağzı
- Kırc. Kırcaali Ağzı
- Lül. Lüleburgaz
- PA. Pomak Ağzı
- Pın. Pınarhisar Ağzı
- Pın.Y. Pınarhisar Yunan Göçmenleri Ağzı
- Sil. Silistre Ağzı
- Tek. Tekirdağ
- Üs. Üsküp Ağzı
- Viz. Vize Ağzı

Kaynakça

- BANGUOĞLU, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- BENHÜR, M. H. (1993). *Türkiye Türkçesinde Sıfat fiil ve Zarf fiil Eklerinin Fonksiyonları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı.
- ÇEBİ, İ. S. (1986). *Güneydoğu Bulgaristan Türk Ağzları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü.
- DEMİR, N. (1999). Şalpaazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağzlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, 8, 313-334.
- DEMİRAY, G. (2008). *Kırklareli Pınarhisar Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- DENY, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (çev. A. Ulvi Elöve). İstanbul: Turhan Kitabevi, 908-915
- ERGİN, M. (1980). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- GABAIN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara.
- GÜNEŞ, N. (2009). *Kuzeydoğu Bulgaristan'da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağzları, İnceleme- Metin- Sözlük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- HACIOLOVA, K. A. (1970). Türkçede İken'in Durumu ve Fonksiyonu (13-16. yüzyıllarında). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XVIII, İstanbul, 1-8
- HÜNERLİ, B. (2006). *Kırklareli-Babaeski Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- KALAY, E. (1990). *Edirne İli Havsa İlçesi ve Köyleri Ağzları (İnceleme- Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- KALAY, E. (1988). *Edirne İli Ağzları, İnceleme-Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARABAKİ, M. (1981). *Üsküp Ağzı (Metin ve Ağız Hususiyetleri)*. İstanbul Üniversitesi, Türk Dili Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- KARAHAN, L. (1996). Anadolu Ağzlarında Kullanılan Bazı Zarf fiil Ekleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Prof.Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan*, 1994, Ankara, C. XXXII/1-2, 216-219.
- KARAHAN, L. (2011). Zarf-fiil Eklerinde Genişleme Eğilimi ve -s(A)r Ekinin Yapısı. *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara, 192-200.
- KARAŞİNİK, B. (2011). *Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağzı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KURT, P. (2006). *Zarf Fiillerin Anlam Farklılıklarınının Kavratılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı.
- KUZU, D. E. (2003). *Gelibolu Ağzı* Trakya Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi, Bitirme Ödevi, Edirne.
- NURİOĞLU, N. (1974). *Gümülcine Ağzı ve Grameri (Gümülcine Batı Trakya-Yunanistan)* İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- OLCAY, S. (1995). *Doğu Trakya Yerli Ağzı, İnceleme-Derleme-Dizin*. Ankara: TDK Yay.

- SALİMEHMED, N. (2006). *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı, İnceleme Metin Sözlük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- ŞANLI, C. (1990). *Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağzları, İnceleme-Metin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- TAŞÇI, Y. (2003). *Anadolu Ağzlarında Zarf-fiil Ekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOSUN, İ. (2004). *Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- YÜCE, N. (1973). *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Mainz, 88 s.